

Våbenskjolde på mønter

Af Anders Christensen

MØNTER er en værdifuld kilde især til den del af heraldikken, som beskæftiger sig med stats- og fyrstevåbener, fordi man i de fleste lande på større mønter finder våbenskjolde, som må anses som særlig pålidelige, da de — ligesom majestætsseglene — giver udtryk for den officielle opfattelse af, hvorledes rigets våben bør se ud. Tilmed anvender man tit på mønter det punkt- og stregsystem, som man med et lidt misvisende udtryk kalder heraldisk skravering, således at mønter, oftere end seglene gengiver tinkturerne.

De ældste mønter med våbenskjold

I Bøotien i det antikke Grækenland finder vi allerede i det 6. århundrede før Kristus de ældste mønter med våbenskjolde; men disse skjolde er ligeså blanke, som dem Anna Comnena så hos ridderne fra det første korstog. Heraldisk set må de ganske sidestilles med de figurer, som man finder så mange af på antikke mønter, for eksempel Athens ugle, Korinths pegasus og Æginas skildpadde. Selv om den romerske ørn blev fast kendetegn for Ptolemæerne i Ægypten, hvorfra den over Byzans fløj til Rusland og blev kejserørn på zarernes rubler, plejer man ikke at regne hverken den eller de græske figurer med til heraldikken,

hvis fødsel man med støtte i fortællingen om de blanke skjolde sætter til et halvt århundrede efter det første korstog¹⁾. Der er ganske vist en anden korsfarerkrønike²⁾, som beretter, at de riddere, som den 21. oktober 1097 rykkede frem mod Antiochia, havde skjolde, der strålede i gyldne, grønne, røde og andre farver; men selv om disse skjolde har haft forskellig farve, kan man jo godt kalde dem blanke, hvis de ikke bar våbenmærker eller heraldiske figurer.

Fra heraldikkens fødsel går der en rum tid, før det bliver almindeligt at anbringe våbenskjolde på mønter, og i heraldikkens første århundreder kan mønterne slet ikke måle sig med seglene som heraldisk kilde. En af grunnerne hertil er måske, at man i den tidlige middelalder kun prægede småmønt, kaldet *denarer*, her i Norden *penninge*, som på grund af deres ringe størrelse var mindre velegnede til våbenfremstillinger. Det er dog næppe den hele forklaring, for i Tyskland slog man ret tidligt *brakteater*, mønter af tyndt sølv med præg kun på den ene side. De største af dem er ca. 3 cm i tværmål og gengiver ofte en harniskklædt rytter til hest. Der er således rigelig plads til et våbenskjold; men der er sjældent andet end ridderens eget skjold, som ofte er vanskeligt at identificere³⁾.

Hovedårsagen til våbenskjoldenes

sene fremkomst på mønter må da snarere søges i, at et våbenskjold på hin tid blev betragtet som en personlig ting. Man brugte det i sit skjold, i sit segl og på andre personligt prægede genstande. Det kunne nok arves og blive et slægtsvåben; men det var ikke noget statssymbol, ikke noget rigsvåben.

De første mønter med noget, der ligner våbenmærker, dukker op i Tyskland i 1100-tallet. Det er næppe muligt at udpege en bestemt mønt som den ældste, fordi man på disse mønter finder et utal af figurer af mere eller mindre symbolsk og/eller heraldisk karakter, undertiden indrammet på en sådan måde, at det er svært at sige, om der foreligger et våbenskjold. På to brakteater, der blev præget i 1148 og 1168 i anledning af hertug Henrik Løves første og andet bryllup, ser man den løve, som hertugen valgte som en udfordring til kejserens ørn. Den er indrammet i nogle portbuer, og i hvert fald på den ene mønt ligner det et våbenskjold⁴). På en brakteat fra Hessen fra 1200-tallets midte ser man et af de ældste, utvivlsomme våbenskjolde og på en saksisk denar fra århundredets slutning et tydeligt Wittelsbachervåben; men ellers er det oftest uindrammede våbendyr, mest løver og ørne, man finder på mønterne.

Udviklingen i de nordiske lande

Danmark

Danmark har som bekendt et af verdens ældste våbenskjolde og et af verdens ældste flag; men medens man på et par penninge fra Valdemarstiden finder en korsfane, som man med lidt god vilje kan tro er Dannebrog⁵),

leder man forgæves efter de tre løver.

På nogle penninge, som Knud den Hellige lod præge for at financiere et togt til England, ser man kongen sidende med et skjold af samme form som det, kongen er afbildet med i Fødselskirken i Bethlehem. Da det på de fleste mønter tilmed bærer fire besanter, som også genfindes i Fødselskirken, er det fristende at tro, at der skulle være tale om et førheraldisk kongemærke. Allerede fordi nogle mønter viser forskellige andre figurer, må denne tanke dog nok opgives, og besanterne er næppe andet end nagler af den slags, man finder på Bayeux-tapetets kampskjolde⁶).

Disse penninge var det første forsøg i Danmark på at udnytte det kongelige møntprivilegium ved at slå underlødige mønt; men det var for intet at regne mod den møntforringelse, der indtrådte under Valdemarsønnerne, hvor vi fik det, møntsamlernerne kalder borgerkrigsmønter, skønt der jo langt fra var borgerkrig i hele tidsrummet.

De fleste af disse mønter er uden omskrift, men tit forsynet med et enkelt bogstav eller en billedlig fremstilling. Da mønterne skulle ombyttes hvert år ved Mikkelssdag med en ny, endnu ringere mønt, er der en mængde typer, over 600 i tal; men der er kun to mønter med løver. Den ældste danske mønt med en løve er fra Erik Menved (1286-1319). Løven er tydeligt tegnet som løve og ikke som lebard; men den vender den »gale« vej. Den anden mønt er fra Kristoffer II (1320-1326). På den vender løven den rigtige vej; men mønten er så dårligt præget, at man ikke kan se, om det er en løve eller en lebard⁷). På begge mønter er løverne i åben felt.

Blandt borgerkrigsmønterne finder man også den første danske mønt med

et utvivlsomt våbenskjold — det er et adelsvåben. Der er også mønter med det holstenske nældeblad, med fleur des lis'er og lignende. Alt dette vil blive nærmere omtalt senere.

Borgerkrigsmønterne blev efterhånden så ringe, at ingen ville have dem, og under Valdemar Atterdag og Margrethe indtræder det, man kalder »det store møntløse«, hvor fundene, for eksempel det store fund fra Kirial i Djursland, udelukkende indeholder udenlandsk mønt⁸).

De driftige handelsbyer havde imidlertid svært ved at klare sig uden mønt, og i slutningen af 1300-tallet prægede Ribe og Flensborg hver en *witten*, der regnedes til tre penninge⁹).

På Flensborgmønten ser vi første gang mere end én løve, det er *Slesvigs to løver*, og de kom på mønt et halvt århundrede før de danske.

Ribemønten havde kun én løve på forsiden, og når den havde fire på bagsiden, var det fordi den efterlignede en lyneborgsk witten.

Endelig, ind i 1400-tallet får Danmark så sit rigsvåben på mønter. Under Erik af Pommerns udlændighed afsluttede dronning Philippa den 8. oktober 1424 en traktat med Hansestæderne om forbedring af mønten. Resultatet blev den smukke mønt, som vi kalder dronning Philippas *søsling* (afledt af tysk *Sechsling*). Mønten gjaldt seks penninge, altså to witten. Dronningen var som engelsk prinsesse stærkt interesseret i heraldik, og hun anbragte på møntens forside Danmarks tre løver, tegnet som lebarder, i et skjold, hvis form nøje svarer til den form, som Jan Raneke i *Heraldisk Tidsskrift* nr. 26, side 262 angiver som brugt i 1420. (Fig. 1.)

Traktaten er aftrykt i dr. Georg Galsters nye bog om Unionstidens ud-møntninger¹⁰). I teksten siges det ud-

1. Søsling, præget i Lund efter 1424.

trykkeligt, at der på søslingen skal være tre lebarder, og at en *hulpenning* — en bracteate — der måtte udpræges som skillemønt, skulle bære én lebard. Sidstnævnte mønt blev senere ligefrem kaldt *lebard*¹¹), og derfor siger numismatikere og møntsamlere den dag i dag løver og lebarder og ikke løver og leoparder.

Erik af Pommerns store rigsvåben kom aldrig på mønt, og det første sammensatte våbenskjold på en dansk mønt er ikke noget rigsvåben. Kristofer af Bayern (1440-48) indførte en ny mønttype, en *skilling*, der gjaldt 12 penninge. På forsiden anbragte han Danmarks tre løver — også her tegnet som lebarder — og på bagsiden et firdelt skjold med Pfalz's løve og Wittelsbachernes ruder, begge gentaget (Fig. 2.)¹²).

Et sammensat dansk rigsvåben finder vi første gang på Danmarks første guldmønt, en *nobel*, som kong Hans lod slå i 1496. Det danske rigsvåbens udvikling og sammensætning er så grundigt beskrevet af Grandjean¹³), at jeg ikke skal komme nærmere ind på det her, men lad mig fremhæve, at en møntsamling eller et mønthistorisk

2. Skilling, præget i Lund i årene 1440-48.

værk illustrerer denne udvikling på fortræffelig vis. Grandjean har da også i sine noter et utal af henvisninger til H. H. Schous møntværk¹⁴⁾, som dengang var lige ved at udkomme. Det indeholder en minutiøs beskrivelse af de oldenborgske og glyksborgske kongers mønter med alle varianter, og der er 50 tavler med møntbilleder. Bogen er næsten ikke til at opdrive; men heldigvis har vi nu fået to standardværker: Georg Galsters ovennævnte bog og Holger Hede: Danmarks og Norges mønter, 1541-1814-1963. Hedes værk findes på ethvert større bibliotek, og Galsters vil snart komme til at stå ved siden af. Begge værker indeholder foruden mønthistoriske oversigter fortrinlige fotografier og for de ældre mønters vedkommende også tegninger af alle mønttyper.

Sverige

Også på svensk middelaldermønt finder man en række billedlige fremstillinger, hvis betydning ofte er usikker. Allerede under Knut Eriksson (1167-96) optræder løver på braketeater, og fra Magnus Eriksson — Magnus Smek — (1319-63) tosidede mønter med en folkungeløve med tre ginbalker. På møntens anden side er der én, to eller tre kroner, i sidste fald er de kredsstillede. Lars O. Lagerqvist har ven-

ligst henledt min opmærksomhed på, at det skiftende antal kroner måske hænger sammen med, at Magnus Smek på skiftende tidspunkter var konge alene af Sverige, af Sverige og Norge og foruden af disse to riger også en tid konge af Skåne.

Først på en mønt fra Albrecht af Mecklenborg finder vi de tre kroner stillet 2:1. Mønten er en *örtug*, en mønttype, som kom til at dominere svensk møntvæsen, indtil Gustav Vasa i 1528 begyndte at slå stormønt.

På hans *sølvgylde* og *dalere* blev der for første gang på svensk mønt plads til et sammensat rigsvåben, i alt væsentligt det samme som på nutidens svenske femkroner: de tre kroner og Folkungeløven, gentaget i et firdelt skjold med den herskende regents slægtsvåben som hjerteblad. Mønterne viser dog en rigdom af variationer ned gennem tiderne. Man ser mønter, hvor kun ét af de tre våbenmærker er anvendt, og de mønter, der blev slået af falukobber, var tit prydet med Dalarnes korslagte pile, oftest i åbent felt fra rand til rand på mønten — en meget dekorativ virkning. (Fig. 3.) En pudsig sammensætning er Vasavåbenet i et lille skjold, anbragt mellem de tre kroner i åbent felt. Erik den XIVs våbensammensætning under syvårskrigen med Norges og Danmarks våbenmærker i 3 og 4 felt finder vi på to *markstykker* fra 1561 og 1567. På nogle pragtmønter anbragte man udenom rigsvåbenet to kredse med våbenskjolde for 29 landskaber.

Under Adolf Frederik gik man over til — både på større og mindre mønt — alene at anvende de tre kroner i et cirkelrunt skjold, og det stod så smukt til mønternes runde form, at man blev ved hermed, indtil Carl XIV lod slå mønt med et gaffeldelt våben-

3. 2 Öre i kobber, Avesta 1750.

4. Speciedaler, 1842, Stockholm.

skjold med de tre kroner i det øverste felt og Norges løve og Folkungeløven i de to nederste. (Fig. 4.) Dette var heraldisk ukorrekt og medførte protest fra norsk side¹⁶), hvorefter man gik tilbage til trekronersvåbenet og senere til det firdelte skjold med dynastivåbenet i hjertebladet.

Da man gik over til guldmonntfod og kronemønt, blev der udfærdiget en kongelig kundgørelse, hvori man fastsatte ret detaljerede forskrifter om de nye mønters udseende. Kundgørelsen nævnte imidlertid ikke noget om hjertebladet, og de første guldtysve- og tikroner samt enkronerne fra et enkelt år blev præget med rigsvåbenet uden hjerteblad. Men sådan noget går ikke i Sverige, hvor man har en rigsheraldiker! Han skrev til kongen, at hjertebladet hører med til rigsvåbenet, og det kom da også med på de senere mønter¹⁷).

Også i Sverige har man nu to bøger, der omtaler og gengiver alle mønttyper. Lars O. Lagerqvist, *Svenska Mynt under Vikingetid och Medeltid*, Stockholm 1970, dækker tiden indtil 1521. Derefter slår man op i: Bertel Tingsröm, *Svensk Numismatisk Uppslagsbok, Mynt i ord och bild*, som nylig er kommet i tredje oplag, dækkende årene 1521-1972.

Norge

Norge var det nordiske land, som først fik sit rigsvåben på mønter. Under kong Eirik Magnusson (Erik Præstehader — 1280-99) blev der — antagelig i Throndhjem — slået en smuk mønt, en *gros*, med en løve, der holder Hellig Olavs økse i poterne. Det var, som Hans Holst skriver i *Nordisk Kultur*, »et mærkelig tidlig heraldisk myntbillede«¹⁸).

Våbenskjoldet var spidst fornedet og blev smukt udfyldt af løven, men da det i 1400-tallet blev moderne at bruge våbenskjolde, der var bredere og afrundet fornedet, måtte man tegne løven om, hvis skjoldet skulle udfyldes. Det er vel derfor, at man på mønterne fra de oldenborgske konger har ændret øksen til en hellebard, som løven fatter med alle fire poter.

Efter at der i 1623 var fundet sølvlejer i Numedalen, fandt der i Oslo en meget betydelig udmøntning af *speciesmønt* sted, og alle disse mønter bar Norges løve. Ved at gøre hellebardens skaft til en cirkelbue og anbringe løven i åbent felt opnåede man en meget smuk, kunstnerisk virkning, men undertiden blev løven så »gående«, at den fik en betænkelig lighed med en gyngelhest! (Fig. 5.)

5. Speciedaler, 1657, Kristiania.

I 1665 blev løven på speciesmønten anbragt i et skjold, og herefter var det kun på firemarkerne og rigsorterne, at den sommetider kunne tumle sig i frit felt, men den havde altid alle fire poter på hellebarden.

Møntværket blev i 1686 flyttet til Kongsberg, hvor Norges mønt ligger den dag i dag. Flytningen blev fejret med en række pragtmønter, *speciedalere* med tvillingrigernes fælles, store rigsvåben og med randskrifter, der priser kongen og bjergværkerne. Mønter med Norges løve blev stadig præget, men der blev også slået mange mønter, der lignede de danske typer, så man kun på møntmærket — en hammer og et bergsjern, krydsstillet — kan se, om mønten er præget i Norge. Selvom en mønt bærer Norges løve, kan den være udmøntet andetsteds, f. eks. er de smukke rejsedalere, der blev slået til brug ved kongernes rejse i Norge, præget i København.

Under unionen med Sverige bevarer man i de første år hellebarden. På de mønter, Oscar den I slog til brug i Norge, fik løven en skråtstillet økse i forpoterne. Da Norges uafhængighed blev gennemført, genoptog man rigsvåbenet i dets oprindelige form med lodretstillet økse og et skjold, der er spidst forneden, og dette våbenskjold prydede både mindemønterne og de kurerende mønter.

En mere stiliseret og endnu mere heraldisk løve står på mønterne fra Håkon VII's seneste år og allersmukkest på den tikrone, som blev slået for at fejre Eidsvollsforfatningens 150 års dag.

Norges løve er vel nok verdens smukkeste rigsvåben, og det kan derfor undre, at man kun anvender den på femkronerne og forsyner de mindre mønter med naturalistiske dyrebilleder. Norge vil dog snart udsende

en møntserie, hvor løven kommer mere til sin ret. Rigsvåbenet kommer ikke alene på femkronerne, men også på halvtredsørerne, og på den nye femøre skal løven stå i åbent felt.

En norsk mønthistorie, anskuet efter heraldiske synspunkter, findes i kapitel V i Hallvard Trættebergs artikel i Historisk Tidsskrift 29 bind (Oslo 1933): Norges statssymboler til 1814. Iøvrigt er Norges mønter indtil 1814 beskrevet og afbildet i de danske møntværker. For tiden derefter henvises til: Bjørn R. Rønning, Norges Mynter i 150 år, 1816-1966, 2. udgave Oslo 1969. Af samme forfatter: Norges Mynter 1628-1873, Stavanger 1971. En rigt illustreret, mønthistorisk oversigt er givet af Kolbjørn Skaare, Moneta Norvegi, Norsk Mynt i Tusen år, 2. oplag, Oslo 1968.

Finland

I de mange århundreder, hvor Finland var knyttet til Sverige, brugte finnerne svensk mønt. De mønter, der blev præget i Åbo, var indpasset i Sveriges møntsystem og bar Sveriges tre kroner. På de svenske pragtmønter med kredsstillede skjolde finder vi Finlands løve på den fornemste plads i kredsen.

Efter at Finland var blevet et russisk storfyrstendømme, blev svensk og russisk mønt anvendt imellem hinanden. På de russiske rubler havde man siden 1730 anbragt Moskvas våben, Sct. Georg og dragen, på kejserørnens bryst, og fra 1832 satte man provinsvåbener, heriblandt Finlands løve på ørnens vinger¹⁵).

Ved kejserlig forordning af 4. april 1860 fik Finland sit eget møntvæsen, og mønterne fik de gamle nordiske betegnelser: mark og penning — *markka* og *penni*.

De første mønter blev præget i 1864 og de første guldmonter i 1878. Guld- og sølvmonterne bærer på forsiden en kejserørn, der på brystet har et skjold med Finlands løve. Under revolutionen i 1917 slog man mønt, hvor man havde fjernet kejserkronen fra ørnen, men ikke det scepter og rigsåble, som den bærer i klørerne. Siden 1918 har monterne båret Finlands løve, og dette smukke våben anbringes oftest i åbent felt, hvad der klæder både mønt og løve.

Finlands mønter er beskrevet og afbildet i Johan Chr. Holm, Nordiske mønter efter 1808, København 1969.

Island

Islands kronede stokfisk finder man første gang på dansk mønt på de guldmonter, enkedronning Sophie slog i Haderslev i 1591 og 92, og som vi senere skal høre mere om. På speciedalere med kredsstillede skjolde er stokfisken altid med; men i det sammensatte rigsvåben finder man den kun sjældent, før den får en fast plads på de mønter, der bliver præget efter at Frederik VI havde fastlagt rigsvåbenet.

Finder man en lille gammel mønt af bly alene med Islands stokfisk, må man ikke tro, at det er en islandsk mønt. Det er en *kas*, præget i Trankebar, hvor man til brug for samhandelen i kolonien slog sådanne småmønter. Undertiden bar de et af de våbenmærker, der hørte til det danske rigsvåben; måske har der på reden ligget et linjeskib med Islands navn og våben på agterspejlet, dengang mønten med stokfisken blev præget¹⁰⁾?

Islands falk sidder på guldmonterne fra Frederik VIII og Christian X, på den mindetokrone, som blev slået i 1930 i anledning af Christian Xs 60

års fødselsdag, og senest på den sjældne guldtyvekronen fra 1931.

På islandsk mønt findes falken ikke, for kort efter at Island ved den dansk-islandske forbundslov fra den 1. dec. 1918 var blevet en suveræn stat, fik det sit eget våbenskjold: et blå skjold med et sølvkors, belagt med et rødt kors og over skjoldet en kongekrone, foret med blå, d.v.s. med blå puld.

Ifølge forbundslovens § 9 skulle ordningen af møntvæsenet vedblive at være den hidtil gældende, men det forudsattes, at Island kunne få oprettet et »eget møntværk«.

Mangelen på skillemønt blev i 1922 så akut, at man måtte udmønte 25 og 10 *aurar*, der på forsiden fik det nye kronede våbenskjold, omgivet af Cx-R. Først efter at den skandinaviske møntunion var afgået ved døden i 1924, fik Island i 1925 en egentlig møntlov, og der blev nu slået 2 *kronur* og 1 *krona* med tilsvarende forsider, og kobbermønter med Christian X's kronede monogram. På monterne med våbenskjold var tinkturerne angivet ved vandret skravering af det blå skjold og lodret af det røde kors, men på alle kronerne var foret skraveret med skrå linjer, svarende til betegnelsen for purpur, skønt foret i den islandske kongekrone var blå.

Island fik ikke sit »eget Møntværk«, prægningen foregik på Den kgl. Mønt i København. Under den anden verdenskrig lod man slå mønter med tilsvarende præg i England. Der måtte selvfølgelig skæres nye stempler, men den fejlagtige skravering af kongekronens for blev ikke rettet.

På de mønter, der er præget, efter at Island havde erklæret sig som republik, er kongekronen fjernet, og også kobbermønterne bærer rigsvåbenet. På de større mønter har man opnået en meget smuk virkning ved at

omgive våbenskjoldet med de fire landvætter, som jo unægtelig giver rige kunstneriske muligheder. På den smukke guldmønt, der blev præget i anledning af Jon Sigurdssons hundredeårsdag, er landvættene således tegnet væsentlig anderledes end på den kurerende mønt.

Islands mønter under unionen er omtalt i de danske møntværker. Staf-fen Björkmann har dels udgivet, en lille bog, *Myntir Islands*, Stockholm 1965, dels skrevet en mønthistorisk af-handling i NNA 1960, s. 98-120, hvor han s. 113-14 gør opmærksom på fej-len ved kongekronens skravering²⁰).

Heraldikken som hjælpevidenskab for numismatikken

Med en enkelt, helt enestående und-tagelse var de nordiske middelalder-mønter udaterede, og da de ofte hel-ler ikke havde omskrifter, kan det være vanskeligt eller umuligt at be-dømme, hvor og hvornår de er præ-get. Det kan derfor være fristende at anvende en heraldisk tolkning af mønternes billedlige fremstillinger og forsøge at anvende heraldikken som identificerings- og dateringsmiddel.

Museumsinspektør P. Hauberg, der i 1884 udgav det grundlæggende værk om de danske borgerkrigsmønter²¹), gjorde nu ikke megen brug af heral-dik. Han forsøgte at ordne mønterne efter konger og møntsteder, og lagde mere vægt på, hvor mønterne var fun-det, end på de billedlige fremstillin-ger, idet han mente, at man netop på grund af den årlige pengeombytning ønskede at give mønterne et så af-vekslende præg som muligt. Han ville ikke udelukke, at visse møntsteder havde deres egne mærker; men han

tillagde dem ikke afgørende vægt, fordi de blev efterlignet ved andre møntsteder.

En ivrig møntsamlers, H. V. Mans-feld-Büllner udgav i 1887 en bog om borgerkrigsmønter, hvori han kritise-rede, at Hauberg havde taget for lidt hensyn til mønternes udseende, særlig når figurerne på mønterne kunne op-fattes som symboler²²). I en artikel, der så dagens lys i 1930 i Svenska Nu-mismatiska Föreningens tidsskrift²³), blev tråden taget op af dr. polit. Ju-lius Wilcke. Den del af hans kritik, der har heraldisk interesse, kan sam-rænfattes således:

Da mange borgerkrigsmønter bærer en lilje, som Odenses byvåben, må der i betydeligt omfang have været slået mønt i Odense (som Hauberg ikke anerkender som egentligt møntsted).

Mønter med en uldsaks bør ikke — som af Hauberg — henføres til Ros-kilde, men til Sakskøbing, der fører en sådan saks i sit talende våben²⁴).

Den ældste danske mønt med et våbenskjold viser en sparre, som er ført af slægten Pape, og da et af slæg-tens medlemmer har været møntme-ster i Ribe, bør mønten henføres her-til.

En mønt med tre kredsstillede kro-ner må anses for en svensk mønt.

I samme tidsskrift offentliggjorde Svenska Numismatiska Föreningens daværende formand, Axel Wahlstedt i 1933 en afhandling²⁵), hvori han an-førte, at man ved at sammenligne nogle svenske stadssigiller med bille-der på svenske middelaldermønter skulle kunne finde frem til, i hvilke byer disse mønter var præget.

Den moderne nordiske møntforsk-ning synes imidlertid at dele Hau-bergs forsigtighed med at anvende he-raldikken som hjælpevidenskab. Efter at Wilckes afhandling var genoptrykt

i en af hans bøger²⁶), blev den anmeldt af Georg Galster²⁷), som fastholdt Haubergs på fundene byggede ordning som arbejdshypotese og tog afstand fra teorien om Odense som møntsted, ligesom han bestred, at trekronersmønten kunne være svensk. I Lagerqvists værk om svensk middelaldermønt er Wahlstedts artikel ikke omtalt, og det må vel ses som et udtryk for, at forfatteren ikke mener at kunne lægge vægt på Wahlstedts teorier. Tilbage er der dog ikke så helt få tilfælde, hvor man bruger våbenmærker som ledetråd. Galster mener, at en fugl på en mønt kan antyde Roskilde byvåben, og han er enig i, at mønten med uldsaksen er fra Saksøbing, både Galster, Ernst og Fritze Lindahl mener, at mønten med sparren kan henføres til møntmester Pape²⁸). I Nordisk Kultur gør Bengt Thordemann opmærksom på, at svenske 1200-tals mønter med navnet KANVTVS enten kan være fra Knut Eriksson eller fra usurpatoren Knut Långe, og at nogle af disse kan henføres til sidstnævnte, fordi de bærer hans våbenskjold²⁹).

Man har et pudsigt eksempel på, at det engang ligefrem har været lovbeftet at bruge heraldik til at kende forskel på mønter. Kristiern II slog i årene 1518-22 nogle underlødige *klippinge* med de tre danske løver i et skjold. Mønterne var ikke allesammen lige dårlige, og man kunne kende forskel på lødigheden ved at betragte løverne nærmere. Da klippingene under Frederik I skulle ommøntes, forordnede man, at de mønter, hvor de tre løver havde udrakte tunger og »kraaget og kruset rumpe«, skulle ommøntes til fjortenpenninge; medens de mønter, hvor løverne var uden tunger og havde »sleet rumpe«, skulle ommøntes til ringere mønt³⁰).

Den nyere tids mønter kan man i reglen bestemme og datere uden heraldikkens hjælp ved at se på mønternes indskrift og årstal; men der findes dog mønter fra tyske småstater, hvor våbenskjoldet er den eneste eller væsentligste mulighed for bestemmelse.

Forsigtighed må dog anbefales. Fordi man finder et nældeblad på en mønt, behøver den ikke at være fra Holsten. Der findes en gådefuld borgerkrigsmønt med et tydeligt nældeblad, som Hauberg henførte til Erik Klipping med møntsted Slesvig³¹). Mønten blev imidlertid senere fundet ved udgravning af de fredløses falskmøntnerværksted på øen Hjelm³²) og kunne jo så ikke være fra Erik Klipping. Den kunne heller ikke være fra Johan den Milde, som ellers har slået flere mønter med nældeblad i Saksøbing, da han havde Lolland som pantelen, for han blev først hertug i 1312, seks år efter at falskmøntneriet på Hjelm ophørte. Holstenske mønter ikke, for Holstenerne slog ikke så ringe mønt. Hauberg mente, at hensigten med nældebladet var, at mønten skulle betragtes som jævngod med hamburgsk mønt, der også blev præget med nældeblad. Det er så bare mærkeligt, at der ikke er flere nældeblade på borgerkrigsmønterne, og iøvrigt prægede Hamborg næppe på det pågældende tidspunkt mønter, som denne borgerkrigsmønt kunne forveksles med.

Mønter fra nyere tid med nældeblad behøver heller ikke at være fra Holsten. En del af Schaumburg kom under Hessen; men da Hessen regner i *heller* og Schaumburg i *pfennig*, måtte landgreven og senere kurfyrsterne af Hessen slå pfennige til brug for Schaumburg, og de blev prydet med Schaumburgernes nældeblad, som også findes på mønter fra Schaumburg-Lippe³³).

Mønter som hjælpemiddel for heraldikeren

Lad os blive lidt ved Schaumburger-
nes nældeblad. Slægten førte oprinde-
lig en løve, og man har ment, at de
byttede løven om med nældebladet,
da de i 1227 blev grever af Holsten,
for at løven ikke skulle blive betragtet
som en formindskelse af det danske
kongevåben. Denne teori fik imidler-
tid et grundskud, da man fandt en
schaumburgsk mønt med nældeblad i
en møntskat, der ikke kan være ned-
lagt senere end 1215. Våbenombytnin-
gen må altså være sket, før slægten
kom til Holsten³⁴).

Et andet eksempel finder vi i stri-
den om de guldmønter, enkedronning
Sofie i sin egenskab af formynder i
hertugdømmerne for den mindreårige
Christian IV lod slå i dennes navn på
et møntværksted i Haderslev. Det var
portugaløserne, guldmønter til 10 *duka-
ters* værdi, der blev præget efter por-
tugisisk forbillede — som der står
på mønterne: »nach portugalischem
Schrot und Korn«, (d.v.s. vægt og
lødighed). Men det danske rigsråd fik
mistanke om, at mønterne ikke rigtig
levede op til forbilledet. To mand
sendtes til Haderslev for at forhandle

med enkedronningen om dette og
andre stridsspørgsmål. Man turde ikke
ligefrem beskyldte enkedronningen for
falskmøntneri; men man fremkom
bl. a. med indvendinger mod våbenet
på mønterne. Enkedronningen und-
skyldte sig med stempelskærernes uvi-
denhed, og mente iøvrigt, at våbenet
havde været skåret på samme måde i
hendes afdøde mands håndsignet, »det
i den blå safir«. Hun lovede dog at
ændre denne ubetydelighed. Gesand-
terne synes at have taget det til efter-
retning med bemærkning om, at rigs-
rådet »nøddigt ville udsætte sig for
spottende Eftertale, som om det ikke
kendte sin egen Herres og Rigets
våben«.

Alt det kan man læse om i Troels
Lunds bog om Christian den Fjerdes
Skib på Skanderborg Sø; men der
står intet her om, hvad det var for en
heraldisk fejl, rigsrådet klagede over.
Det kan vi imidlertid se på mønterne,
for på de første portugaløserne var
Ditmarskens våben anbragt i hjerte-
bladet, hvor det på de senere udmønt-
ninger er erstattet med Oldenborgs
bjælker og Delmenhorsts kors. (Fig. 6.)
Grandjean blev ved studiet af møn-
terne klar over forholdet, men våben-
sammenstillingen med Ditmarskens

6. Første og anden udgave af portugaløserne fra Haderslev, 1591 og 1992.

rytter i hjerterbladet kendte han kun fra et ret sent stik. Siden har man fremdraget et glasmaleri i Skarhult kirke — det kan nu ses på Kulturen i Lund — og desuden findes en sådan våbensamenstilling på prædikestolen i Helsingør domkirke, og dette billed-skærerarbejde er fra 1567.

Vi ved ikke, om enkedronningens guldmønter har været underlødige — de er så sjældne, at man ikke har villet ofre nogen af dem til en lødighedsprøve; men vi kan nu se, at hun havde ret i, at den pågældende våbensamenstilling havde været i brug under Frederik II.

Det er bemærkelsesværdigt, at rigsrådets udsendinge taler om »sin Herres og Rigets Vaaben«. Ikke fordi det undrer, at disse to ting faldt sammen på Christian IVs tid; men fordi der næppe dengang har været faste forskrifter for, hvorledes rigsvåbenet skulle sammensættes. Mønter fra Christian IVs egen regering viser i hvert fald en broget mangfoldighed af sammensætninger³⁶⁾.

Iøvrigt er det nok begrænset, hvilken hjælp til identifikation og datering af våben, man kan få fra mønterne. De gengiver oftest kun stats- og fyrstevåbener, hvis bestemmelse sjæl-

dent volder vanskelighed. Et blik på en saksisk møntrække kunne dog måske have været en hjælp ved dateringen af våbenet på den i Heraldisk Tidsskrift nr. 27 side 308-9 nævnte dragtkårde.

Derimod kan mønter belyse rigsvåbenets udvikling, og man kan se, hvorledes det såkaldte kabinetsvåben blev til, ved at betragte to af Frederik IIIs speciedalere, begge med kredsstillede skjolde (Fig. 7)³⁷⁾. På den ene har man midt i kredsen anbragt Danmarks og Norges våben samt Unionens tre kroner i hvert sit skjold, og på den anden er disse tre våbenskjolde smeltet sammen til ét, der allerede på Frederik IIIs mønter optræder som selvstændigt våben. De senere konger brugte jævnligt kabinetsvåbenet på mønter, og under Christian VII bliver det næsten en-rådende.

Ændringen af det danske rigsvåben i 1720, hvor Slesvigs løver blev flyttet til hovedskjoldet, illustreres intetsteds bedre end på to iøvrigt ensartede firemarkstykker fra 1711 og 1723³⁷⁾.

Man har da også måttet ty til mønternes mangfoldighed af våbenskjolde for at finde et fortilfælde, hvor Danmarks løver er anbragt på samme

7. To speciedalere fra 1668.

måde som i Dronning Margrethes våben, se afbildningen i *Heraldisk Tidskrift* nr. 27 side 301³⁹).

Det er sagt så tit, at et heraldisk våben ikke er karakteriseret ved sin præcise udformning, men kun ved sit konkrete indhold. Prange giver udtryk for det samme, når han skriver, at heraldikken udtrykker sig i de skiftende stilarters sprog³⁹), og sammenligner man våbenskjoldene på danske mønter, kan man tydeligt følge de forskellige stilarters vekslen fra renæssanceskjoldene på Christian III, Frederik II og Christian IVs mønter over barokken på Christian Vs norske rand-

skriftsspecier og rokokkoen på Frederik Vs mønt til den smukke nyklassicisme på Christian VIIIs speciedalere. Heraldisk bærer renæssanceskjoldene så absolut prisen. Om rokokkoen er det sagt, at den afskyr symmetri og vrager den rette linje, og da fremstillingen af både det danske og det svenske rigsvåben hidtil havde været bygget netop på symmetri og rette linjer, kom kunstnerne ud for en vanskelig opgave. Nogle gav op og fremstillede våben uden særligt rokokkopræg, andre løste opgaven mere eller mindre elegant. (Fig. 8)⁴⁰).

Prange skriver, at man ved at stu-

8. a. Speciedaler 1572. Præget i København af Frederik II for det beløb, han efter den nordiske syvårskrig fik for at fravige fæstningen Elfsborg, hvorfor den kaldes «Elfsborgs Løsen». Anvendt til betaling af lejetropper. — b. Speciedaler 1694, Kongsberg. — c. 24 skilling, rigsort, 1756, København. — d. Speciedaler, præget 1747 i København i anledning af Frederik V's kroning. — e. Speciedaler 1843, København.

deres våbenskjoldene vil kunne spore, hvornår de forskellige stilarter er kommet til Danmark, og fra hvilke fremmede lande, vi har modtaget vor påvirkning. Mønterne vil være en værdifuld kilde til sådanne undersøgelser, og det er netop en af numismatikens opgaver at redegøre for mønternes udenlandske forbilleder. Man må blot være opmærksom på, at det oftere er økonomiske end kunstneriske grunde, der ligger bag sådanne efterligninger⁴¹⁾.

Heraldiske begreber finder man også gengivet på mønter. For eksempel findes våbencourtoisie på en moderne grønlandsk enkrone, hvor de danske løver vender sig om for at sige goddag til Grønlands Isbjørn⁴²⁾. Talende våbener finder vi også — spanske mønter bærer Kastiliens kastel, Leons løve og Granadas granatæble. På nyere svensk mønt er hjertebladet Vasaættens vase og Bernadotteslægts våben som fyrster af Pontecorvo: en bro — pons — hvorover der svæver en ravn — corvus⁴³⁾. På de mønter, der er slået af de tyske rigsumiddelbare stæder og af andre byer, der havde møntret, finder vi ofte talende våbener, f. eks. Stralsunds »Strahlen« (pilespidser) og Berns bjørn. Det nærmer sig vittigheden, når der på Magdeburgs mønter findes en pige i en borg, når man på en taler fra Schaffhausen ser et får springe ud af et hus, og når Basel anvender en basilisk som skjoldholder⁴⁴⁾.

Adelsvåbener ser man på de mønter, som de tyske rigsumiddelbare grever prægede for at demonstrere suveræniteten, og italienske adelsvåben finder vi mange af på pavemønterne. Paverne anbragte deres eget slægtsvåben — stemma — på mønterne under tiaraen, ofte ledsaget af et mindre våbenskjold — armetta — ført af

9. Sedisvakanztaler fra Paderborn, 1761.

pavens finansminister, camerlengoen, som også satte sin slægts våben på mønterne, når stolen var tom. På pavemønterne kan man finde Medicernes og Sforzaernes våbener, og man kan finde mere eller mindre talende våbener hos slægterne Albani (Albanerbjergene) Colonna (søjle) og Pignatelli (tre små krukker). Disse våbentraditioner fortsætter på Vatikanstatens mønter, hvor vi finder fredsduen på Pius XII, Eugenio Pacellis mønter. Mange pavemønter har et skjoldhoved med en ørn, visende at slægten var kejsertrøghibelliner, hvorimod jeg ikke har fundet guelfernes fleur de lis'er på mønter⁴⁵⁾.

Iøvrigt finder man kirkelig heraldik på mange mønter, særlig fra det tyske rige, hvor mange ærkebiskopper og biskopper, ja endda abbeder havde møntret. Oftest — men ikke altid — bærer de større mønter et firdelt våbenskjold med stiftets våben i 1. og 4. felt og prælatens slægtsvåben i 2. og 3. felt⁴⁶⁾. Også i Tyskland prægede man mønter, når stolen stod tom, se på fig. 9 den pragtfulde sedisvakanztaler fra Paderborn med stiftets, domprovstens og domdekanens våbenskjolde omgivet af en krans af domherrernes våbener.

Her i Norden havde ærkestiftet i Nidaros møntret; men man synes kun at have udnyttet dette privilegium i en kortere periode i 1400-tallet under ærkebiskopperne Gaute Ivarsson, Erik Valkendorf og Olav Engelbrektsson. Skillingsmønterne fra de to sidstnævnte bærer på forsiden ærkestiftets våben: et kløverbladskors, belagt med to økser med udadvendt æg. Bagsiderne viser slægtsvåbenerne: henholdsvis en rose, omgivet af tre vinger, og en rose omgivet af tre liljer. Et sjældent markstykke fra den sidste ærkebiskop har et firdelt skjold med stifts- og slægtsvåben gentaget⁴⁷).

Både på Rhodos og Malta har Johannitterridderne slået mønter. Småmønten er ofte prydet med et malteserkors, medens vi på de større mønter finder et firdelt våbenskjold med ordenens våben: et latinsk sølvkors i rødt felt, skiftevis med vedkommende stormesters slægtsvåben. Også efter fordrivelsen fra Malta i 1798 hævdede ordenen sin suverænitæt, og siden 1961 har den præget egne mønter, der er smykket med ordenens og stormesterens våbener i firdelte skjolde og følger det møntsystem, der gjaldt på Malta i riddernes tid. Imidlertid bruger Malta, som for nylig har fået sine egne mønter, ligesom Storbritannien pund og pence, og Malteserriddernes mønter er ikke gangbare nogetsteds. De er fremstillet til samlerbrug og ikke til omsætningen og betegnes derfor af nogle numismatikere som »kontroversielle«.

Våbenmærkernes vandringer

Vi har set, hvordan nældebladet er vandret fra Schaumburgernes hjemsted ved Weser over Holsten til Hjelme og Lolland, og vi finder et schaumburgsk nældeblad i hjerteskjoldet på en svensk speciedaler fra Frederik af

Hessen, fordi det indgår i Hessens våben. Hvis Adolf Frederik ikke var gået over til at bruge det lille rigsvåben på mønter, havde vi også fundet det i hjertebladet på hans våben — dennegang som et holstensk nældeblad.

Også den norske løve har været på vandring. Norge var et arverige, og som hertug af Slesvig og Holsten antog den senere kong Frederik I titlen: Heres Norwegiæ. Den smukke daler, han lod slå i Husum i 1522 (Fig. 10)⁴⁸), bærer på forsiden hans portræt — det første portræt på en nordisk mønt — og på bagsiden et firdelt våbenskjold. Norges løve optager, som det sig hør og bør et præventionsvåben, det første felt, og Slesvigs løver, nældebladet og Stormarns svane de øvrige. Hjertebladet er Oldenborgs bjælker, og der er én hjelm over skjoldet.

De sønner af det oldenborgske hus, som ved de senere delinger blev hertuger, genoptog titlen, men våbenet fik snart en anden udformning. Dittmarsken var blevet erobret, og dets rytter blev anbragt i et indstukket felt mellem nældeblad og svane (denne anbringelse er karakteristisk for erobrede landes våbenmærker. På spanske mønter ser man fra Ferdinand og Isabellas tid til general Franco Granadas granatæble anbragt på denne måde⁴⁹). Desuden var hertugernes stamvåben blevet forøget med Delmenhorsts kors, og i modsætning til den kongelige linje førte hertugerne det sammen med Oldenborgs bjælker i et firdelt skjold, oftest i hjertebladet, men undertiden i hovedskjoldet. Det således ændrede våben, prydet med tre hjelme og hjelmlæde, blev ført af alle de hertugelige linjer med forskellige mindre afvigelser, som mønterne giver rig lejlighed til at studere⁵⁰).

10. Sølvgylde, kaldet »Husumdaler«, præget i Husum 1522.

På småmønt finder man tit Slesvigs løver eller nældebladet alene, men under hertug Christian Albrecht præges der også store mønter med løvevåbenet alene. Under de følgende hertuger: Friedrich IV og Carl Friedrich bliver løverne næsten enerådende på mønterne. På nogle dukater og speciedalere er Slesvigs løver anbragt som hjerteblad i det sammensatte våben eller i midten af en række kredsstillede våbenskjolde, hvor endog Norges løve har måttet rykke ud i kredsen. Denne fremdragen af Slesvigs løver er hertugernes modtræk mod Christian V og Frederik IVs bestræbelser for at få hertugerne ud af Sønderjylland — altså et eksempel på, at heraldik og mønter kan anvendes som politisk propaganda. På den *albertsdaler*, som Carl Peter Ulrich slog i 1753, blev et sådant sammensat våben med løverne i hjertebladet anvendt som alliancevåben overfor en russisk ørn, begge i nærmest ovale skjolde, anbragt på brystet af en kejserørn i frit felt. Prangende og uheraldisk⁵¹⁾

Det var ikke blot sidelinjerne af det oldenborgske hus, der førte et våben med Norges løve og hertugvåbnerne; det førtes også af yngre medlemmer af den kongelige linje, for eksempel har Leonora Christine ført det. Da den senere kong Frederik III var fyr-

stelig ærkebiskop i Bremen, biskop i Verden og koadjutor (udset efterfølger) i Halberstadt, slog han mønt i Bremervörde. Hans speciemønter fra 1641-42 bærer på bagsiden dette våben i et ovalt skjold, omgivet af en barokkartouche. Sammensætningen er som den omtalte anden udformning, blot er Oldenborgs bjælker og Delmenhorns kors rykket ud i hovedskjoldet, for hjertebladet skulle vise Bremens nøgler, Verdens kors og Halberstadts ørn. (Fig. 11)⁵²⁾

Norges løve vandrede videre. Da en gottorpsk linje ved mageskiftet i Kiel fik Oldenburg, tog de våbenet med sig, og derfor springer Norges løve nok så lystigt på *verceinstalere* fra Oldenburg så sent som i 1866 og vel at

11. Speciedaler, 1641, præget i Bremer-vörde.

mærke på en hellebard, en snes år efter, at den i Norge havde fået en økse i poterne⁵³)

Danmarks tre løver har også vandret viden om. Efter det såkaldte korstog i 1219 optog Reval både de danske løver og dannebrogskorset som våbenmærker. Estland kom under Sverige i 1561, og Erik XIV hævdede, at de tre løver, han anbragte på sine firemarkstykker fra 1564 og 1567 var Revals. På de mønter, han slog i Reval under sine første regeringsår, finder man dog kun dannebrogskors. Løver dukker først op på de mønter, der bliver slået under syvårskrigen, og de fortsætter under de følgende regenter, undertiden tegnet som lebarder, men oftest som rigtige løver⁵⁴). Medens Estland hørte under Rusland, blev der i en kort periode slået mønt for Estland og Letland, og på disse mønter finder man de tre løver på kejserørnens sinistre vinge⁵⁵). Da Estland blev selvstændig stat, bevarede man løverne, tegnet som lebarder, som rigsvåben, og de ses, dels i skjold, dels i åbent felt på de mønter, der blev præget i årene fra 1922 til 1936⁵⁶).

Ja, Danmarks tre løver har været helt nede i Gibraltar. Prins Philip er som bekendt af det glyksborgske hus, og da man i det britiske commonwealth skulle fejre hans og dronningens sølvbryllup, slog man flere steder mønter med alliancevåben. Tydeligst var det i Gibraltar, hvor man slog en 25 *new pence* med to våbenskjolde, hvor man klart ser Danmarks løver i første felt af prins Philips våben.

Sveriges rigsvåbens vandring følger crobringerne i Tyskland under storhedstiden. Undertiden optræder rigsvåbenet alene, undertiden bevarer man landets våben, og undertiden indgår dets våbenmærker som nye felter i et sammensat rigsvåben. Udviklingen

kan ses hos: Bjarne Ahlström, *Sveriges Besittningsmynt, 1561-1878*, Stockholm 1967⁵⁷). Her kan man også se, at en enkelt af de svenske kroner har været brugt som kontrastempel og slået ind på anden mønt, mest *sous* fra den franske koloni i Cayenne, for at gøre dem gyldige på den lille ø i Antillerne, Saint Barthélemy, som en overgang var svensk.

Jerusalemskorsets vandring i ældre tid har været omtalt her i *Heraldisk Tidsskrift* — for en gangs skyld en heraldisk afhandling, der bruger mønter som kildemateriale⁵⁸). I nyere tid har det vandret videre; man ser det på mønter fra Spanien, Begge Sicilier og Toskana; men altid på en langt mere beskedne plads, end der, hvor man måtte vente at finde dette fornemme præventionsvåben.

Stort eller lille rigsvåben?

Finland, Island og Norge har været forskånet for dette problem, fordi disse lande ikke har haft noget sammensat rigsvåben. I Norge synes man en enkelt gang at have følt det som et savn, for på de første, almindelige tokroner fra Håkon VII anbragte man udenom rigsvåbenet en kreds af stiftsvåbener. Da et af disse viser Norges løve i dens ældre udformning, ser man på samme mønt to norske løver, en med økse og en med hellebard.

I Sverige var der i ældre tid tendens til at anvende det store rigsvåben på de større mønter og trekronersvåbenet på skillemønten. Senere kom en periode, hvor man anvendte trekronersvåbenet på alle mønter, og derpå gik man over til at bruge det store rigsvåben, endog på småmønt. Siden kronemøntens indførelse har man brugt det store rigsvåben på kroner og trekronersvåbenet eller oftere kongens monogram på skillemønten.

I Danmark har det siden kong Hans' dage været skik og brug at sætte det store rigsvåben på guldmonnt og speciedalere og de tre løver på firemarkerne og de mindre mønter. Der er mange undtagelser, men ikke flere, end at de bekræfter regelen. Linjen blev brudt, da kabinetsvåbenet blev anvendt både på store og små mønter, og efter Frederik VI's normalisering anvendte man kun det store rigsvåben. Da vi gik over til guldmonntfod og kronemonnt, genoptog man den gamle skik. Vi fik to- og enkroner med de tre løver og under Frederik VIII og Christian X guldmonnter med det store rigsvåben. Bortset fra minde-monnten fra 1930, brugte man på to-kronerne kun det lille rigsvåben.

Ved en kongelig resolution af 18. december 1959 bestemte Frederik IX, at det store rigsvåben fremtidig skulle hedde det kongelige danske våben og forbeholdes kongen og kongehuset; medens man i stats tjenesten alene skulle benytte »det egentlige danske våben — hidtil betegnet det lille rigsvåben«. Adskillelsen af de to skjoldes virkefelt var utvivlsomt rigtig, al den stund Vendernes lindorm, Stormarns svane og alle de andre søde og sjove dyr ikke har meget at gøre som prydelser på en dansk statsinstitution; men de svarede til Frederik IX's titler. De nye betegnelser er en logisk følge af adskillelsen: et våben som forbeholdes kongen og kongehuset, kan man ikke kalde et rigsvåben.

Det glyksborgske kongehus' egentlige slægtsvåben er det tidligere omtalte våbenskjold med Norges løve i første felt, hertugvåbenerne og et firdelt hjerteblad. Christian IX førte det, indtil han blev tronfølger; men heller ikke længere, fordi Frederik VI for sig og sine efterfølgere havde givet afkald på at føre Norges løve i sit vå-

ben⁵⁹). Man har mange eksempler på, at slægts- og kongevåben er blevet til rigsvåben; men mon ikke den kongelige resolution af 18. december 1959 er helt enstående ved at den gør et rigsvåben til et kongevåben.

Året efter den kongelige resolution skulle vi have nye mønter, og ved lov af 24. februar 1960 blev finansministeren bemyndiget til at lade udmønte indenlandske skillemønter, bl. a. en femkrone og en enkrone af kobbernikkel. Ved kongelig anordning af 24. marts 1960 blev det bestemt, at fem- og enkronerne på bagsiden skulle bære det store rigsvåben. Man undrer sig herover, når det ved den kongelige resolution netop var bestemt, at dette våben skulle hedde det kongelige våben og forbeholdes kongen og kongehuset. Hvis man ikke ligefrem ved anordningens udformning har overset resolutionen, foreligger der formentlig en misforståelse af grundlovens § 26 — vel nok det eneste grundlovsbud, der er skrevet på heksameter — som siger: »Kongen har ret til at lade slå monnt i henhold til loven.« Man har muligvis opfattet monntvæsenet som et kongeligt regale, men ordet »kongen« i § 26, som selvfølgelig i dag betyder dronningen, skal ikke forstås som regenten personlig, men som udtryk for den regeringsmagt, som regenten udøver gennem sine ministre — det vi kalder statsadministrationen — og i lovteksten er det da også finansministeren, der bemyndiges til at udmønte de nye mønter.

Indenrigsministeriets bekendtgørelse af 16. november 1972 om ændring i det kongelige danske våben indeholder bestemmelser om, hvorledes dronning Margrethes våben skal se ud, men ikke om, hvornår det skal anvendes. Da bekendtgørelsen benytter betegnelsen: det kongelige danske vå-

ben, må man vel imidlertid gå ud fra, at bestemmelserne i resolutionen af 18. december 1959 om anvendelsesområdet og betegnelse stadig står ved magt.

Også de nye fem- og enkroner, som skal udmøntes i dronning Margrethes navn, kommer til at bære det kongelige danske våben, som imidlertid i den kongelige anordning af 12. november 1973, der fastlægger mønternes præg, betegnes som »Det store rigsvåben«.

Det har tidligere her i Heraldisk Tidsskrift været fremhævet, at vore mønter ville blive langt smukkere med det egentlige danske våben⁶⁹), og det er næppe stemmende med den kongelige resolution af 18. december 1959, der stadig har gyldighed, at anvende det kongelige danske våben på mønter. Det er i hvert fald i strid med resolutionen, når den kongelige anordning stadig bruger udtrykket: det store rigsvåben.

Både i Christian X og Frederik IX's regeringstid skete der ændringer i mønternes udseende, så man har jo lov til at håbe på, at vi engang får det egentlige danske rigsvåben at se på vore mønter.

Tak

For hjælp og bistand takkes fil. dr. Georg Galster, Første antikvarien Lars O. Lagerqvist, Professor, Dr. Peter Berghaus, Münster, overinspektør ved det kgl. Møntkabinet dr. phil. Otto Mørkholm samt møntkabinetets inspektører og medarbejdere. For lån af klicheer takkes Dansk Numismatisk Forening.

Noter og henvisninger

- 1) Knud Prange: Heraldik og Historie, Viborg 1962, s. 9.

- 2) Albert d' Aix, citeret efter: Regine Pernoud, Korstogene ved Knud Hannevad, Kbhvn. 1964, side 61.
- 3) Hallvard Trætberg: Borg i segl, mynt og våben, Sarpsborg 1967 aftegner en række brakteater, se bl. a. s. 140.
- 4) Gerhard Walter: Die Münzen der Welfen seit Heinrich dem Löwen, Braunschweig 1971, s. 1. Trætberg, anf. værk. s. 142.
- 5) Georg Galster i Nordisk Kultur, XXIX s. 156.
- 6) Kirsten Bendixen: Danmarks Mønt, Kbhvn. 1967 s. 27 m. fig. 36. P. Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, Kbhvn. 1900, s. 228, nr. 12 afb. Tab. XII, Georg Galster: Knud den Helliges jyske mønter, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1934, s. 129 ff, se særlig side 1929 og afb. s. 131, Sophus Bergsøe: Nogle danske Mønter fra Middelalderen i fremmede Samlinger, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1882, s. 227.
- 7) Nr. 490 og 605 i det i note 22) nævnte skrift. Axel Ernst: Bidrag til Ribe Mønts Historie, i Nordisk Numismatisk Årsskrift (i det flg. kaldt NNA) 1948 s. 1 ff med note 9), hvor det drøftes, om løverne på disse mønter skal henføres til marsk Ludvig Albertsen Eberstein, der havde Ribe Mønt i forlening fra 1326–28, og førte en løve i sit våben.
- 8) Jørgen Steen Jensen i NNA 1970 s. 37 ff og Kirsten Bendixen i Skalk 1968, s. 3.
- 9) Georg Galster: Unionstidens Udmøntninger, Kbhvn. 1972 (i det flg. cit. som Galster) s. 17 og 16, afb. nr. 101 og 110; samme: Flensborg Mønt, Sønderborg 1967 s. 10. Sidstnævnte værks kapitel IV, Våben og Titulatur er af stor heraldisk interesse.
- 10) Galster s. 21 og 87 ff.
- 11) Første gang i Karl Knutsens forordning om kursen på udenlandsk mønt, se Galster s. 41 og s. 95, note 72.

- 12) Galster s. 22, afb. nr. 18.
- 13) Poul Bredo Grandjean: *Det danske Rigsvåben*, Kbhvn. 1926 (i det flg. cit. som Grandjean).
- 14) H. H. Schou: *Beskrivelse af danske og norske mønter 1448—1814 og danske mønter 1815—1926*, Kbhvn. 1926 (i det flg. cit. som Schou).
- 15) Udsigt over de tre nordiske Rigers Myntvæsen fra de ældste Tider til nuværende samt Grundrids af Heraldikken af C. N. Schwach, Assessor i Throndhjems Stiftsoverret og Secrétaire i det kgl. norske Videnskabs-Selskab, Throndhjem 1842 (i det flg. cit. som Schwach) s. 119 og 153.
- 16) Gunnar Sundberg: *Till frågen om hjärtskölden på 1870-tallets svenska mynt*, NNA 1963, s. 173.
- 17) Side 123, afb. s. 127.
- 18) Schwach skriver s. 155: »omendskjønt Ruslands Arveprætentioner på Andel i Holsten allerede 1772 blev afgjorte ved afstaaelsen af Oldenborg og Delmenhorst, kalder Ruslands Keiser sig dog endnu Arving til Norge, og den norske Løve sees som Prætentions-Mindevåben paa den venstre Vinge af Ruslands Ørn.« På Zarernes rubler er der mange titler, se H. M. Severin: *The Silver Coinage of Imperial Russia*, Basel 1965, s. 255, men Heres *Norwegia* forekommer ikke. Schwach har nok troet, at Finlands løve på rublerne efter 1832 var Norges.
- 19) Chr. Funch-Rasmussen: *Beskrivelse af danske Mønter fra Trankebar*, Kbhvn. 1948, nr. 123—25, afb. på tavle 6.
- 20) Björkmann skriver: »Om också själva kronan är isländsk, så är tydligen fodret danskt!« Foret i den danske kongekrone er imidlertid ikke purpurfarvet, men rødt, se Grandjean s. 14. Noget andet er, at kongekronen på danske mønter meget ofte har forkert skraveret for.
- 21) P. Hauberg: *Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241—1377*, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, Kbhvn. 1884.
- 22) H. V. Mansfeld-Büllner: *Afbildninger af samtlige hidtil kjendte Danske Mønter fra Tidsrummet 1241—1377*, Kbhvn. 1887. Revideret udgave ved Johan Chr. Holm, Kbhvn. 1964, anmeldt i *Heraldisk Tidsskrift* bind 2, s. 100.
- 23) *Numismatiska Meddelanden* XXV, Stholm. 1930.
- 24) Sven Tito Achen: *Danske Kommunevåben, Hvem Hvad Hvor*, Kbhvn. 1967, s. 16 og 17.
- 25) *Numismatiska Meddelanden* XXVII Stholm. 1933.
- 26) *Daler, Mark og Krone*, Kbhvn. 1931, s. 185 ff.
- 27) *Numismatisk Forenings medlemsblad*, Bind XII s. 223 ff og 239 ff, se særl. s. 243—44. Mønten med de tre kroner er omtalt i samme tidsskrifts samme bind s. 190, af Georg Galster (som jeg takker for henvisningen).
- 28) Georg Galster: »Ribe Mønt« i »Fra Ribe Amt«, Bind XI, III, 1947, Axel Ernsts i note 7) nævnte afhandling, Fritze Lindahl: *Tre Potter Mønter fra Assens, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1954, s. 67.
- 29) Anf. værk Bd. XXIX s. 24.
- 30) Galster s. 30, Afb. nr. 42, Grandjean s. 41.
- 31) Hauberg, det i note 21 anf. værk s. 247 og s. 333 nr. 19, Mansfeld-Büllner, det i note 22 nævnte skrift, nr. 276.
- 32) Georg Galster: *De fredløses Falskmøntnerværksted på Hjelm, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1928, s. 44. Optrøkt på engelsk i *Coins and History*, Kbhvn. 1959.
- 33) W. Craig: *Coins of the World*, Racine, Wisconsin, 2. udg. 1971 s. 204—5.
- 34) Walther Stephan: *Die historischen Wappen Schleswig-Holsteins*, Neumünster 1953, samt anmeldelsen heraf v. Gert Hatz i *Hamburger Beiträge zur Numismatik*, Bd. 2 nr. 8, (1954) s. 16.
- 35) Troels Lund anf. værk Kbhvn. 1893, s. 223—25, også i *Historiske Fortællinger*, Kbhvn. 1911, Bind III s. 178—79. J. Wilcke: *Møntvæsenet under Christian IV og Frederik III i tidsrummet 1625—70*, Kbhvn. 1924 s. 12—

- 13, Grandjean s. 198 og 196–97, Hede: Chr. IV nr. 1–7 og side 162, Georg Galster: Danske efterligninger af fremmed mønt fra nyere tid, Nationalmuseets Arbejdsmark 1959 s. 115–16, Frederik II's vapenfönster från Skarhults kyrka, Kulturen, Lund 1935 s. 62–74, Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt s. 170. Sidstnævnte værk omtaler kun, at prædikestolen bærer et »rigsvåben«, ikke dettes usædvanlige sammensætning; men dette iøvrigt så fortrinlige værk er bekendt for sin manglende interesse for heraldik.
- 36) Hede Fr. III nr. 78 og 80, Schou 1668 nr. 9 og 13.
- 37) Sammenlign afbildningerne hos Schou 1711 nr. 3 — tavle 36, med Hede Fr. IV nr. 39. Ingen af værkerne afbilder begge varianter.
- 38) Se om denne sjældne mønt: Axel Ernst: Dansk Halv-Sølvgylden 1531, NNA 1938 s. 41. Afhandlingen henviser for heraldikkens vedkommende til Grandjean.
- 39) Det i note 1 anf. værk, s. 31–32.
- 40) Om svenske mønter med rokokkvåbener henvises til Tingström, Fr. I. nr. 20 (elegant men symmetrisk) 5–9 (mindre elegant) 30 (nærmest traditionelt).
- 41) Se Galsters i note 35 nævnte afhandling.
- 42) Hede s. 151.
- 43) Våbenet er blasoneret i den ovf. i note 16) nævnte artikel. Fuglen kaldes her en napoleonsk ørn; mon det dog ikke er en ravn?
- 44) Kirsten Bendixen: Af dalerens billedbog, Nationalmuseets Arbejdsmark 1970, s. 67 — en også i heraldisk henseende meget interessant artikel med mange våbengengivelser.
- 45) Carl Aleksander von Volborth: Alverdens heraldik i farver ved Sven Tito Achen, Kbhvn. 1972, s. 133.
- 46) J. S. Davenport: German Church and City Talers, 1600–1700, Galesburg, Illinois 1967 og sammes: German Talers 1700–1800, sstds 1958.
- 47) Galster side 40 og numrene 177–87.
- 48) Galster s. 35, afb. nr. 114, Kirsten Bendixen: Danmarks Mønt, Kbhvn., s. 57–58, Palle Lauring: Reges Danica, Kbhvn. 1961, s. 27–30.
- 49) Schwach s. 159.
- 50) Standardværket er: Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen, Berlin 1908 og 1912 med tavler. Værket er et katalog over en privatsamling, der er suppleret med galvaniske kopier af museumseksemplarer, og som er endt på Landsbiblioteket i Kiel. Lange samlede alt, som blot havde den fjerreste tilknytning til hertugdømmerne, f.eks. medailler af kejserparret, fordi kejserinde Augusta Victoria var en augustenburgsk prinsesse. På to medailler, tavle 38 og 39 ser man det våbenskjold, som Ernst v. d. Recke omtaler i sin artikel om heraldik i Salmonsens konversationsleksikon (s. 298). Hans den Yngre og hans sønners mønter er indgående beskrevet og afbildet i: Jørgen Steen Jensen: Hertug Hans den Yngre, Fra Als og Sundevad, Bind 50, 1971. Titel og våbenskjold omtales side 15 og 94.
- 51) Lange nr. 491, afb. tavle 26, Craig — se note 29 — s. 156.
- 52) Hede s. 141.
- 53) J. S. Davenport: German talers since 1800, Buffalo, N. Y. 1949 nr. 752 og 753 (s. 99) (begge afbildet).
- 54) Ahlströms ndf. anførte værk, s. 2–19. Her kaldes våbendyrene leoparder, også hvor de utvivlsomt er tegnet som løver.
- 55) Severin: The Silver Coinage of Imperial Russia nr. 1735–69.
- 56) R. S. Yeoman: Modern World Coins, Racine, Wisconsin, 10. udgave, 1972, s. 165–66.
- 57) Anmeldt i Heraldisk Tidsskrift af friherre Christopher von Warnstedt, Bind 2, s. 484.
- 58) O. H. M. baron Haxthausen: Jerusalemskorset, Bind I, s. 293.
- 59) Grandjean s. 224–25.
- 60) Sven Tito Achen: Ny dansk Mønt, Bind I, s. 87–88.